

KOSOVELOVA OBLETNICA

Lino Legiša

Petdeset let je preteklo, odkar je v Sežani, v kraški metropoli, zagledal dan Srečko Kosovel. Usojeno mu je bilo kratko, zelo kratko življenje. Leta pa so pokazala, da je bilo to življenje nenavadno bogato. Na zunaj se je tiste čase le malokomu videlo tako pomembno. Najbližji so včasih začutili njegovo veličino, pravi njen obseg pa jim je bil takrat zakrit. Zakaj njegovo živo razgibano notranje življenje, njegov drugi obraz se je večkrat zelo ločil od onega, ki ga je Srečko Kosovel nosil med ljudmi. Razodeval se je v njegovih pesmih; ali kako majhno število pesniških podob tega svojega globljega življenja je dal Srečko med ljudi, dokler je bil še živ; kako malo jih je pravzaprav utegnil dati mednje. Marsikdo ga še dobro pomni in ve povedati o njem same tople in prisrčne besede. Vendar najbolj presune človeka priznanje, ki ga je te jubilejne dni izrekla njegova rojakinja iz Tomaja: Takrat nismo vedeli, da bo Srečko tako velik pesnik.

Znanci in prijatelji obujajo danes vnovič spomine nanj in nam včasih odprejo zanimiv pogled v njegovo življenje ter pri tem tudi po svoje osvetlijo njegovo delo. Tako govorijo Kraševci z ljubeznijo o njegovem očetu, družabnem Vipavcu, ki ni širil in utrjeval prosvete in narodne zavesti samo v šoli, ampak tudi zunaj nje, ko je na priliko učil sadjarstva in vodil pevski zbor. Moral je iz Sežane v odročno Pliskovico, potem pa se ustanovil v Tomaju, od koder se ni umaknil, ko so ga Italijani vrgli iz šole. Pet otrok ni bila majhna skrb in treba se je bilo marsičemu odpovedati, pa to mu ni ubilo družabnosti in delavnosti. Po pesmih človek ne bi sodil, pa je vendar res, da mu je bil Srečko v tem podoben, zakaj znal se je v družbi prisrčno smejati in se tudi ni omejil na samo literarno zanimanje. Dokler so prve čase Italijani še dovoljevali, je doma sodeloval v prosvetnem življenju, deklamiral, učil deklamacij, režiral in igral. Njih družino so radi obiskovali primorski umetniki, najstarejša sestra je bila pianistka, Srečko jo je spremljal na violino, brat pa se je oglašal v javnosti s pesmimi. Mati je bila Tolminka, pred poroko družabnica v bogati grški družini iz

Trsta, ki je imela tudi v Sežani hišo z eksotičnim vrtom. Posebno je bil materi pri srcu zadnji otrok Srečko, ker je bil »tako mičken« — telesno šibek in rahel. In tudi on se je s srcem navezal nanjo. Luč, ki jo je devala na okno, da bi jo videli otroci, ko so se vračali iz šole v daljnem mestu, ta luč mu je bila znamenje tiste nesebično vdane ljubezni in skrbi, kamor se zmerom lahko zatečeš, če te je svet ogoljufal za veliko in lepo pričakovanje. Otroci so se šolali prav v trdih letih prve svetovne vojne. Pomanjkanje je bilo zelo veliko na Krasu za fronto, ni bilo pa nič manjše v mestu, v Ljubljani, in najbrž so bila ta leta, ko je Srečko doraščal in veliko stradal, usodna. Tudi po vojni ni bilo dosti boljše. Zgodilo se je, da ni imel pravega stanovanja in hrane, ni pa povedal tega in bilo je naključje, da so prijatelji opazili njegovo oslabeledost in poskrbeli zanj. Težave so bile z denarjem, ki se je slabo menjaval in ga je bilo zmerom premalo za stanovanje in hrano, težave z dovoljenjem za čez mejo, da se je moral nekoč pretihotapiti z družino, ki se je preselila iz Trsta, druge krat pa je grozilo, da bo treba prej od doma. To je pomenilo, začeti prej s pomanjkanjem, pa tudi prej zapustiti Kras, kamor se je vselej rad vračal kakor v zdravje. Ljubljane se je stežka privadil zastran megle in hlada, ki ga je čutil tudi v ljudeh, ki so mu bili preveč zaprti v primeri s Kraševci. Z leti se je pridružilo še razočaranje nad narodnim središčem, ker v vodilnih političnih plasteh ni bilo tiste zavzetosti za osnovna narodna vprašanja, kakršne je pričakoval človek z »zasedenega ozemlja«. Podobno ga je odbijala zmaličenost v kulturni politiki. Že zgodaj ga je zajelo politično življenje. Razvnelo ga je gibanje, ki se je sprožilo z majniško deklaracijo, zato pa ga je toliko bridkeje zadelo, ko se je ustanovila Jugoslavija in je bilo njegovo Primorsko odtrgano od nje. Gorjupa žalost, da svojim krajem ne more pomagati do svobode, ga je gnala, da je hotel med koroške prostovljce, pa mu je bilo komaj petnajst let. Bil je iz liberalne družine, Primorec, torej narodno najbolj prizadet, zato je taka kretnja toliko bolj razumljiva. Nacionalna bolečina je odmevala v njegovi pesmi, kakor pričajo pesmi v Bezručevem načinu, tudi kasneje; v nacionalizmu pa ni zašel, kakor so marsikateri Primorci, med njimi tudi pesniki. Ni bil tak, prispevale pa so tudi skušnje z Jugoslavijo, zlasti pa zavest vse bolj perečega socialnega vprašanja. Nanj je zadeval v svojem življenju, nanj so ga opozarjali neredi v prvih letih po vojni, pa tudi levo usmerjeni prijatelji, med njimi Ivo Grahor, ki je po razočaranju nad jugoslovansko politiko videl rešitev v komunizmu.

Že ko je hodil v tomajsko šolo, je zlagal pesmi. V ljubljanski realki je bil tih, boječ, rad sam, vendar je kmalu veljal za pesnika, dobil

novih spodbud, se navduševal za Cankarja, prišel v literarni krožek, pisal v dijaške liste, ustanavljal nove krožke. Na univerzi so ga bolj ko strokovni študij mikali filozofski spisi in pogovori, ki so se sukali okoli umetnosti in umetnikovih nalog ali obravnavali usodo evropske družbe, ki je prihajala v zmerom večjo zagato. Nastopal je z recitacijami, predavanji, sodeloval v vrsti listov. Razmišljanje o umetnosti in pesniško delo sta ga utegnila za nekaj časa odmakniti od klavrne sedanjosti, od lakote, ki je bila tako pogosto spremljevalka našega študenta, ali stvarnost se ni dala preglasiti. Sam je začutil in pri Cankarju je dobil potrdilo za to, da mora umetnik stopiti k delovnemu človeku, k proletarcu, mu pomoči, da se kulturno vzdigne in da se moralno pripravi za revolucionarni boj, ki bo spremenil lice družbe in sveta. To je silno razgibalo njegovo delavnost. Imel je vse polno načrtov za pesmi, povesti, drame, razprave, za cele knjige, mislil na zbornik vsega mladega rodu ne glede na struje in prepričanja, zasnoval organizacijo vseh mladih kulturnih delavcev; ko pa je ni bilo mogoče ustanoviti, je dosegel, da je prišlo do znanega Cankarjevega krožka, ki ga je idejno vodil in mu bil najdelavnejši član. Ko je krožek dobil v roke list Mladina, se je v veliki meri prav pod Kosovelovim vodstvom spremenil v bojno revijo, ki si je štela v dolžnost, da razgalja brezvestne, zlagane ali motne razmere in pripravi tla za pošteno in zdravo slovensko kulturo. Kosovel je čutil, da je treba Slovence vzdigniti iz stanja, kamor jih je pahnila Obznana, ki ni prizadela samo komunistov, ampak tudi vse mlade, poštene kulturne delavce, kakor pravi; ko je bilo vse, kar je dišalo po novem, tako rekoč pregnano iz oficijelne slovenske kulturne družbe in je bila otopelost, odrevenelost, brezdušnost in reakcija, dejal bi, zavarovana po zakonu za zaščito države. Da bi zanesel te ideje med ljudi, je — podobno kot svoje čase njegov vzornik Cankar in včasih celo s skoraj istimi besedami — nastopal s predavanji. Tako je 1925 govoril v Ljubljani o krizi, zmedi in nepravičnosti, v kateri se duši Evropa pod vladno kapitalizma. Povedal pa je tudi svojo vero v odrešitev, ki jo bo Evropa dočakala, ko bo priznan človek in delo kot merili, kot neporušljivi vrednoti. Konec februarja 1926 pa je govoril rudarjem v Zagorju o umetnosti in razmerju proletarca do nje, in to predavanje ponovil v Ljubljani na večeru Delavske akademije. Tu je povedal, da mora proletarec, ki je sprejel razredni boj v svoj življenjski program, prevzeti vanj tudi kulturo; da jo bo tudi sam ustvarjal, zakaj proletarska kultura je »nujnost, brez katere proletariat svoje naloge ne more rešiti«.

Za vso to delovno gorečnostjo, za vsem tem bojem za novega človeka in za novi red pa se je skrivala strašna misel, da bo šlo živ-

Ijenje čez njegovo osebno usodo, da bo padel sredi neštevilnih načrtov, ki jih njegovo slabotno, od pomanjkanja in prenapornega duhovnega dela izčrpano telo ne bo moglo izpeljati. Prav kakor da bi jih hotel iztrgati smrti, ki je prežala nanj, je zadnje čase naravnost vročično metal na papir zasnutke, preden jih je utegnil izoblikovati. Po predavanju konec februarja 1926, za katerim bi se morali zvrstiti še drugi nastopi v delavskih krajih, je zbolel za influenco, se za silo popravil, konec marca odpotoval na velikonočne počitnice v Tomaj, kjer pa se je bolezen obnovila. Pokazala se je splošna anemija, prišla je še sepsa in meningitis. Temu to izčrpano mlado življenje ni bilo kos in je po hudem trpljenju ugasnilo konec maja. V časopisih je bilo preprosto oznanilo, ki so ga dali njegovi prijatelji: Umril je pesnik Srečko Kosovel. Kratko, pretresljivo oznanilo. Komaj 22 let mu je bilo. Večina najlepših njegovih pesmi niti ni bila objavljena, ali kdor je spremljal njegovo delo, je moral biti zadet ob izgubi tega mladega pesnika. Tam v Tomaju leži, v kraškem grobu, kamor so ga nesli domači fantje, v grobu, ki so ga domačini vsega obdali z belim in zasuli s cvetjem in so mu kljub prežečim karabinjerjem le utegnili spustiti trak s slovenskimi barvami.

V naših mislih bo vselej ostal mlad fant, študent, pesnik z mehko, občutljivo dušo, ki je v nji gorel velik plamen. Njegova pesem ne pozna petdesetletnic. To je mlada pesem, lahko bi rekli, da šele zdaj prav vstaja med nas.

Marsikaj na njegovi vnanji podobi, kakršna je bila ljudem očitna, se je že zabrisalo, vedno bolj pa se nam odkriva tisti globlji, tisti najbolj pravi obraz, ki ga je znal ujeti ravno v svojo toplo, s srčno krvjo prepojeno pesem. Kmalu je bil priznan kot najpomembnejši glasnik mladega rodu po prvi vojni, njegovega duhovnega nemira in boja za drugačno podobo tega tako neurejenega in krivičnega sveta. Gotovo ga ni med njegovimi vrstniki in sploh med novejšimi, ki bi se bil tako priljubil. Žar, ki obdaja to pesniško ime zaradi tako zgodnje smrti sredi nešteti načrtov, je resda svojevrsten mik, ki pa še zdaleč ne more veljati za glavni razlog, zakaj je Kosovel tako prirasel srcu našega človeka. Njegovo ime se je utrjevalo, pa najsi so se od kraja oglašale tudi sodbe, da je njegov izraz nekam nesodoben, nemodern, da je včasih pregol. To velja ne le za zgodnje, ampak tudi za kasnejše pesmi, recimo za take, ki so preblizu Cankarja ali Bezruča, za socialne, pa tudi za konstruktivistične. Vir, ki je pojil njegove najboljše pesmi, je toplo, za lepoto, resnico in pravico do kraja zavzeto srce. Zato te ta njegova beseda prevzema, gane, čutiš, da trepeče nad njo žar neposrednosti, naravnosti. Prebiraš ga in odkrivaš nove dragotine, ki jih

uvrščas med že znane, ob katerih je človek že kdaj obstal prevzet. Po teh dragotinah, ki so morda cele pesmi, morda le nekateri verzi iz njegovih pesniških zasnutkov, bo živel med nami in ni se mu bati sprememb časa, ki je sicer že toliko stvaritvam snel pesniško glorio in včasih celo sleherni mik.

Bil je pesnik našega Krasa. Kras mu je bil po tolikih straneh podoba njega samega, njegovega časa in mu je bil tudi zato tako blizu. Bil mu je podoba otožne samote, o kateri mu govori samotno drevo, bori, topoli, jesen s praznimi latniki, ko so odšle lastovke in priletijo brinjevke — morda v smrt. In še silnejši je ta občutek, ko razvije tod svoje zastave burja, ko

na koncu vasi
bor završi —
vztrepeta,
ko me spozna ...

Mislim, da bi redkokje v poeziji naleteli na tako pretresljivo zavest samote, pred katero vztrepeta celo drevo, vajeno tesnobe, mrakov in viharjev.

Ta zavest se oglašča tudi ob pogledu na brstečo pomlad, ko se obuja misel na ljubezen. Ljubezensko čustvo se hrani bolj iz sanj kakor iz skušnje, vendar srečuješ v njem tudi zdrave, krepke čutne utripe, miki strasti in svetle sanje, ki zaplapolajo celo nad podobo črnih predmestij. Taki svetli trenutki pa so redki. Pogosteje zadevaš na trpkost, odpoved, ki se v nji mešata nepomirjena ljubezen in sovraštvo ali spoznanje zlomljene sile. Takrat se zaveda, da mu je ostalo le še zvesto materino srce.

Samota je njegova spremljevalka tudi med ljudmi, tudi med Kraševci, ki jih ima vendar tako rad. Ljubi te preproste kmete, samota mu jih je še bolj približala. Pozna njih trdo delo, njih trudne, težke korake po klancu, njih počitek pod večer. Zato je znal toplo upodobiti žene, ki se vračajo z butaro dračja, kosce, ki gredo v mraku čez ilovnato pot, živino, ki se napaja ob kalu, večerjo v kraški hiši. Tak pesnik je moral s srcem čutiti z usodo kraškega človeka, ki ga je trdo preizkušala narava sama, zdaj pa še raznarodovalni pritisk in revščina, ki se je pod Italijo še povečala. Zdelo se mu je, da objema kraško vas sam in ne bori, ki jo oklepajo, in da se vse poti iz nje stekajo v njegovo srce. Ko pomisli na otročiče, ki sanjajo o krompirčku, ne more spat, ker ve, da se ta podoba bede širi v neizmernost; da bi jim moral pomagati, pa jim ničesar ne more dati. Ni mogel mimo izseljencev, ki so odhajali čez morje, mimo divjega obraza tržaškega Starega mesta.

mimo spoznanj v Ljubljani, kjer mu je bila tovarišica lakota, kjer je gledal ljudi brez doma ali delavce, ki jim

trudne omahnejo trde roke
na mrzlo ležišče,
tihe in trpke besede umrejo
v tišino noči.

Trpke besede pa niso mogle kar naprej zamirati. Ob misli na nasprotje med objestno gospodo in revščino po podstrešjih in v vlažnih kletih se je moral vzdigniti socialni upor, ki je terjal, da se zruši svet in se ustvari nov, kjer naj zavlada Velika Pravica, kjer naj bo priznan Človek, kjer naj uravnava življenje delo in srce genija.

Malodušje in slabost, ki se je pogrezal vanjo, sta se umikala, ko se je zavzemal za preureditev sveta. Bolečina iskanja ga je prerodila, čutil je, da je sam plamen požara, ki pomenja začetek novega sveta. Pesnik se mora bojevati za pravico in odrešitev, da se uveljavi človeško dostojanstvo, da bo človek vzdignil svoj obraz in stopil z uporno voljo v prihodnost.

Ta upor in boj sta ga potrjevala, da je v središču stvarstva. Pomenila sta mu zmago tistih sil v človeku, ki se nočejo in ne morejo vdati. Umirjeno soglasje z naravo, z vesoljstvom mu vliiva moč in zdravje, ta občutek pa mu prinaša tudi boj in zmaga v življenjskih viharjih, ki jim je včasih kos tudi »majhno drevo«, ki potem »raste z viharjem do sinjih nebes«.

Prav na robu takih svetlih ekstatičnih sproščenj pa preži nepomirljiva misel, da sam ne more dalje, da je truden, zlomljen, ubit. Truden strmi »v onstran«, zahrepeni po temi, »ki vse ozdravi, ki vse utolaži«. In vendar se kar tako ne more sprijazniti z mislijo, da bo legel k pokoju »ognja prepoln, poln sil, neizrabljen«, da ga bo tudi po smrti v prsih žgal ogenj in ga ne bo mogel izžgati in zato neutrujen ne bo mogel spati. Kako presunljiva je ta misel, kako redko zadeneš na tako močno občutje v poeziji!

Od brinjevke, ki pade jeseni, od podobe gorečih borov ali jagne-dov, od šipka na grobu, cveta, ki je zakrvavel, od ladij, ki tonejo v mrzle, grozne valove, od privida ekstatične smrti Evrope, zloma sveta do »tragedije na oceanu« — koliko podob smrti! Koliko zmag nad njo, koliko grenkih, pretresljivih spoznanj! Ali če mora človeštvo skozi ekstazo smrti, mora zato, da bo vstalo prerajeno. Če je ta podoba smrti tolikanj bridka in se pesnik ne more vselej pomiriti z njo, se ne more zato, ker je premlad, pa tudi zato, ker ne bo udeležen, kakor bi rad,

pri preobrazbi sveta. Smrt le ni vesoljna zmagovalka. Hudo se je vdati v misel, da ne ubežiš neusmiljenemu, grozotnemu oceanu smrti, ki se ne ozira na tvoje delo in prizadevanje in brezobzirno vse zagrne. Ali če se ji mora sam ukloniti, se poslavlja z zavestjo, da se je »boril v duhu čist« in da umrje kot borilec. Ponosna zavest, ki je pravzaprav zmaga nad smrtjo. Nad to grozo popolnega uničenja se vendarle še zmerom vzdiguje plemenito prizadevanje.

Ta zmaga je obenem Kosovelovo naročilo nam in vsem, ki bodo prišli za nami. Mi pa vemo še za drugo zmago, za zmago njegove pesmi, ki odgrinja in razžarja lepoto mladega in vendar velikega sveta tihih utripov, gorečih pričakovanj in zanosov ter pretresljivo trpkih spoznanj. Tu je tragična veličina, v kakršno je večkrat povzdignjeno človeško življenje in delo, da se ob njem čistimo in krepimo.

POVEST O OČEH

Anton Ingolič

Oči? Kje sem jih izgubil, kdaj, kako?

Dolga in žalostna povest, ne samo o očeh, še o marsičem drugem. Naj jo povem?

Desno oko mi je vzela prva vojna. Ne samo oko...

Bilo je v hribih nad Gorico. Tisti kraji so pusti in žalostni. Ni njive, ki bi ji lahko rekel njiva, ni travnika, da bi se veselil košnje, ni vinograda, ki bi zaslužil to ime, ni poštenega gozda, še poštenega drevesa ne. Pritlikavo grmičevje, trava v šopih, zemlja v grudah in kamenje, sivo kamenje. Kmetije? Ni da bi jih primerjal z našimi! A ljudje? Nisem jih videl. Pregnali so jih tisti, ki so pred nami vdrli v njihove kamnite hiše, pomendrali vrtičke, porušili ograde in vse križem izkopali globoke strelske jarke. V teh jarkih smo tičali nekaj mesecev. Nam mlajšim je bilo že dolgčas, starejšim pa je bilo prav. »Pri takemle vojskovanju lahko še prinesem domov celo glavo.« so govorili, si zadovoljno prižigali cigarete in v mislih kramljali z živino v domačem hlevu, se razgledovali po svojih njivah in travnikih in pri belem dnevu legali k razgretim ženam. Pa se je zganilo. Najprej na oni strani. Menda so jih zbodli Francozi in Angleži, saj Italijanom je bilo še manj do vojskovanja kot našim očetom, stricem in botrom. Začeli smo stegovati vratove iz okopov. »Oglejte si jih, oglejte, če jih še niste videli!« so se nam smejali starejši. Ko se je ta in oni potegnil